

Коротич К. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**НОМІНАЦІЯ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ
РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ**

Статтю присвячено розгляду особливостей номінації жінки в українській пресі 1920–1940-х років і функцій, які виконували фемінітиви в тогочасному радянському дискурсі.

У результаті проведеного аналізу текстів преси зазначеного періоду автор виявив, що в основу номінації осіб жіночої статі протягом 1922–1945-го років було покладено такі ознаки: власне належність до жіночої статі, вік, родинний статус, наявність дітей, національність, соціальний статус і належність до суспільних класів, наявність власності та грошей, професії (зокрема, названо види діяльності на виробництві, у шахті, сільському господарстві, громадському та приватному обслуговуванні, торгівлі, сфері транспорту, службовій сфері, освіті, вихованні та мистецтві), освіченість, громадянство, звертання ідеологічного характеру, належність до політичних організацій, участь у політично-ідеологічній діяльності, продуктивність праці, успіхи у праці та / або активність у громадському житті, відношення до жіночих періодичних видань, найменування за діяльністю чоловіка, сповідувана віра, трудова діяльність загалом, недобросовісна трудова діяльність, негативні риси характеру, що впливали на трудову діяльність.

У процесі дослідження з'ясовано, що в радянській пресі функціонували кілька типів номінів: 1) за структурою: прості та складені; 2) за ставленням номінатора до об'єкта номінації: нейтральні й експресивно забарвлені, чи оцінні номени; 3) за ідеологічними цілями: нейтральні й ідеологічно навантажені. Виявлено, що номінація осіб жіночої статі могла бути денотативно-сигніфікативною, у результаті якої з'являлись одиниці з дескриптивним (описовим) значенням, і прагматичною, наслідком якої стало виникнення одиниць із прагматичними цілями.

У процесі роботи виявлено функції, які фемінітиви виконували в радянському дискурсі: номінативну, класово-диференціовальну, апелятивну, оцінно-характеризувальну, самоідентифікаційну, інтерпретативну, маніпулятивну, експресивно-креативну функцію показу зразків, на які варто орієнтуватися, та функцію маркування «свого» засобами мови.

Ключові слова: українська преса, радянський дискурс, номінація, номен, фемінітив.

Постановка проблеми. Актуальними проблемами світової й української лінгвістики є взаємодія мови та суспільства, їхній взаємовплив, відображення соціальних процесів у мові та формування лінгвальної картини світу, яка, своєю чергою, впливає на мовців. Вужчим аспектом цих проблем, який недостатньо досліджений на сьогодні й потребує вивчення з теоретичного та практичного поглядів, є виявлення ідеології в мові як маркер політичних процесів і потужний засіб впливу на особистість. Тому нашу розвідку присвячено висвітленню особливостей активного процесу номінації жінки в українській пресі 1920–1940-х рр. і функціям фемінітивів у радянський період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз в українській і закордонній науці з'являється багато праць у річищі гендерної проблематики. Мовознавці вивчають гендер з погляду фонетики

(А. Багмут, Л. Булаховський, Ю. Шевельов), словотворення та номінації (А. Архангельська, Т. Архангельська, М. Брус, Л. Булаховський, Т. Гартнер, І. Ковалик, А. Нелюба, О. Огоновський, Є. Редько, С. Семенюк, С. Смаль-Стоцький, І. Фекета), морфології (Т. Архангельська, А. Загнітко, О. Пономарів, О. Халіман), лексикології й семантики (М. Брус, Л. Булаховський, Г. Емірсуїнова, О. Стишов), фразеології (Ю. Абрамова, І. Білоус, О. Левченко, Л. Ставицька, О. Халіман, М. Четирба), синтаксису (В. Александрова, О. Холод), лінгвостилістики (О. Дорош, В. Слінчук), лексикографії (А. Архангельська, О. Борисенко, Т. Космеда, Я. Пузиренко), діалектології та соціолінгвістики (П. Гладкий, Ю. Шевельов), перекладознавства (Е. Васильєва, О. Побережна, О. Сизова), лінгвоконцептології (Н. Бойко, О. Бондаренко, А. Горнятко-Шумилович, Н. Карпенко, Т. Космеда, Е. Мінаєва, Л. Ставицька, Т. Сукаленко),

лінгвокультурології (О. Дмитрієва, Т. Сукаленко), комунікативної лінгвістики (І. Білоус, О. Дорош, К. Зігманн, Я. Клімікова, Л. Компанцева, Т. Осіпова, К. Пищикова, Л. Саліонович, А. Семенюк, Л. Ставицька), психолінгвістики (О. Горошко) та ін.

Проте лінгвістичних досліджень виявів гендеру в радянський період, зокрема на матеріалі преси, майже немає, за винятком кількох статей. Так, Ю. Кохан і Г. Демура схарактеризували формування гендерних поглядів радянських людей і відзначили кілька тенденцій у номінації жінок і чоловіків у пресі 1920–1930-х рр. [5]. О. Пода акцентувала увагу на гендерній асиметричності назв радянських газет, що виходили в 1920–1930-х рр., де домінували іменники чоловічого роду, незважаючи на зростання ролі жінки в тогочасному суспільстві й активні процеси творення фемінітивів [8]. А. Архангельська, проаналізувавши «якісні та кількісні аспекти динаміки розвитку і формування системи словотвірних фемінітивів української мови на матеріалі лексикографічних праць, дотичних у часі до періоду українізації 20–30-х рр. ХХ ст.», простежила «рефлексії словотвірних фемінітивів, створених у цей період, у систему сучасної української літературної мови» [1]. Інших якісних робіт, присвячених гендерним маркерам у цей період, на жаль, не спостерігаємо, що посилює актуальність нашої проблематики, адже номінація людини в радянський період була надзвичайно потужною, а її вивчення з погляду як традиційної лінгвістики, так і прагматики дозволяє зробити висновки і лінгвістичного, і культурологічного, і історичного, і філософського характеру.

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – виявити й описати особливості номінації жінок в українській радянській пресі 1920–1940-х рр., окресливши причини активної появи фемінітивів у цей час, виділивши типи номенів, з'ясувавши, що було покладено в основу їхньої мотивації, та схарактеризувавши функції фемінітивів у пресі комуністичної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження стали прості та складені номені на позначення жінок, дібрані з української радянської преси 1922–1945-го рр., як газет і журналів із широкою аудиторією («Агітатор», «Безвірник», «Комунар», «Молодий Большевик¹», «Радянський Активіст» тощо), так і позиціонованих як жіночі, що існували на той час: «Комунарка України» та

«Селянка України». Номен розуміємо як мовне позначення пізнаного й вицленуваного фрагмента дійсності (предмета, явища, ознаки, процесу й ін.), яке є результатом пізнавально-номінативної діяльності людини [6, с. 336].

Як показало вивчення документів і наукової літератури [2; 3; 4; 7; 9], існував комплекс екстралінгвальних причин, що зумовив зміни в соціальному статусі жінок і відповідно викликав активну появу фемінітивів. Це більше поширення освіти серед жінок, їхня участь у громадській діяльності, залучення до виробництва внаслідок тотальної індустріалізації, урбанізація. Дуже важливу роль відігравала тогочасна пропаганда, активно реалізовувана насамперед через пресу, що формувала позитивне ставлення до праці на виробництві та підкреслювала, що праця допомагає жінці «звільнитися від залежності та приниження» у родині, хоча, як це слушно зазначено в соціологічній теорії подвійного навантаження, жінка здобувала ще одну функцію – гвинтика суспільного виробництва.

Виявивши основні причини, що зумовили увагу преси до жінок та збільшили їхню власну суспільну активність, наведемо виділені нами ознаки, покладені в основу номінації осіб жіночої статі протягом 1922–1945-го рр.:

- 1) власне належність до жіночої статі (*жінка, дівчина, молодиця, баба*);
- 2) вік (*дівчина, молодиця, жінка, баба*);
- 3) родинний статус (*жінка, жінка робітника, дружина, дружина робітника, молодиця, пасербка*);
- 4) наявність дітей (*мати, жінка-матір, багатодітна матір, багатосімейна матір, одинока матір, неодружена матір, породильниця-колгоспниця*);
- 5) національність (*грузинка, татарка, чувашка*);
- 6) соціальний статус і належність до суспільних класів (*пані, інтелігентка, господиня, трудяща, трудяще жіноцтво, прислуга*);
- 7) наявність власності та грошей (*наймичка, незаможна селянка, біднячка, середнячка, трудяща одноосібниця – колгоспниця*);
- 8) професія (*робітниця, в'язальниця, артільниця, станкова, домгосподиня*), серед них названо види діяльності на виробництві (*котльовиця, вибориця коксових пічей, намотниця, кустарка*), у шахті (*шахтарка, гірничка, відкатчиця*), сільському господарстві (*колгоспниця, бригадирка / бригадирка*), громадському та приватному обслуговуванні (*вбиральниця, куховарка, служниця, хатня робітниця, прислуга*), торгівлі (*завідувачка*).

¹ Назви джерел, цитати та приклади наводимо відповідно до правопису оригіналу.

кооперативної крамниці, завідач крамниці, про-
давальниця-практикантка), сфері транспорту
(трамвайниця), службовій сфері (машиністка,
машиністка-діловод), освіті (учителька), вихо-
ванні (вихователька, колгоспниця-вихователька)
та мистецтві (акторка);

9) освіченість (неписьменна, малописьменна);

10) громадянство (українська радянська
жінка, радянська жінка, громадянка, жінка-гро-
мадянка);

11) звертання ідеологічного характеру (това-
риш, товаришка);

12) належність / неналежність до політичних
організацій (комсомолка, кандидатка партії, пар-
тійка, комунарка, позапартійна робітниця, поза-
партійна колгоспниця);

13) участь у політично-ідеологічній діяль-
ності (агітаторка, пропагандистка, вербовниця);

14) продуктивність праці (ударниця);

15) успіхи у праці та / або активність у громад-
ському житті (висуванка, активна жінка, акти-
вістка, жінка-профактивістка, жінактивістка,
жінорг, жінорганізатор, жінорганізаторка,
жінінструктор, завжінвідділами, делегатка /
делегатка, жіндеделгатка / жіндеделгатка);

16) відношення до жіночих періодичних
видань (робкорка, читачка);

17) найменування за діяльністю чоловіка
(червоноармійка);

18) сповідувана віра (баптистка);

19) трудова діяльність загалом (трудівниця);

20) недобросовісна трудова діяльність (про-
гульниця, браковниця);

21) негативні риси характеру, що впливали
на трудову діяльність (ледарка, симулянтка,
брехуха-нашіптувателька);

22) трудова діяльність, що негативно сприй-
малася в той час (спекулянтка).

Подана типологія демонструє пов'язану зі змі-
нами в ладі держави, ідеології, економіці, вироб-
ництві й соціальному статусі жінки появу зна-
чної кількості класифікаційних ознак, що лягли
в основу мотивації нових слів і висловів, якими
називали жінок у радянський період.

В українській енкаратичній пресі 1920–
1940-х рр. виділяємо функціонування кількох
видів номенів:

1) за структурою: прості, або однослівні (това-
ришка, активістка, робкорка, жінорг), і складені,
або синтаксичні, чи кількаслівні (жіночий депу-
тат, робітниця міста, кандидатка партії);

2) за ставленням номінатора до об'єкта номі-
нації: нейтральні (читачка, вихователька,

в'язальниця) та експресивно забарвлені, чи оцінні
номени (пані, спекулянтка, брехуха-нашіптума-
телька);

3) за ідеологічними цілями: нейтральні
(артільниця, шахтарка, машиністка-діловод)
та ідеологічно навантажені (комсомолка, пропа-
гандистка, розпорошена багатотисячна маса
домашніх робітниць).

Не зупиняючись на типах складених номенів,
оскільки вони стануть предметом іншого дослі-
дження, зауважимо, наскільки показовими й
невипадковими в радянському дискурсі були нові
назви сукупностей жінок: у номенах жіночі маси,
жіноча маса, маси робітниць та селянок, розпо-
рошена багатотисячна маса домашніх робіт-
ниць, маси дружин робітників, шари селянок
акцентовано значну кількість, аморфність і часто
неорганізованість жінок; у номенах трудяще
жіноцтво, трудяще жіноче населення м. Про-
скурова наголошено на праці цих жінок саме на
державу, а не просто в межах родини, а в номені
жіночий колектив уже акцентовано згуртованість
і організованість жіноцтва, яке його утворює.

Номінація осіб жіночої статі могла бути
денотативно-сигніфікативною, у результаті якої
з'являлися одиниці з дескриптивним (описо-
вим) значенням (це, наприклад, назви професій і
занять: трамвайниця, машиністка), і прагматич-
ною, наслідком якої стало виникнення одиниць
із прагматичними цілями (скажімо, класово-сві-
домі жінки, скромні героїні нашої чудової країни),
які ми розглянемо докладніше та проілюструємо
нижче.

Номени на позначення жінок виконували низку
важливих функцій у радянському дискурсі (зро-
зуміло, що часто один номен мав кілька функцій,
зараз же виділяємо окремі):

1) це передусім власне номінативна функція,
оскільки такі найменування демонструють нові
явища радянської дійсності («На початок грудня
закінчилася передвиборна кампанія жіндезборів
трамвайниць м. Харкова. До загону жінакти-
вісток влилося ще 200 робітниць майстерень і
секторів транспорту» («Комунарка України»,
1932 р., № 47, с. 9));

2) класово-диференціовальна функція («Бід-
нячки, середнячки й наймички вперто дома-
гаються виборів кращих активісток до рад»
(«Комунарка України», 1929, № 6, с. 1));

3) апелятивна функція, адже фемінітиви вико-
ристовували як засоби вказування на адресата,
до якого звернене певне висловлення («Селянки
України, поліпшуйте сільське господарство,

заводьте кращі культури та машинну обробку землі. Поширюйте колективні об'єднання» («Комунар», 1926 р., № 2, с. 44); «**Робітнице міста – допоможі селянці!**» («Селянка України», 1925 р., № 4, с. 13)), причому радянська преса звичайно була сповнена різноманітними закличками, тому звертання в ній уживали широко;

4) оцінно-характеризувальна функція, за допомогою якою показано норми радянського суспільства («Від доброго складу рад залежатиме дальший розвиток країни. Ось чому треба подбати не лише за те, щоб обирати до рад жінок, а за те, щоб обирати **жінок працездатних, класово-свідомих**» («Комунарка України», 1929 р., № 6, с. 1); «**перша ледарка й симулянтка**» («Радянський Активіст», 1933 р., № 4, с. 7)), причому переважно негативну характеристику огульно отримували жінки із сільської місцевості у пресі 1920-х рр. («<...> треба вчитись, а особливо це потрібно для **селянки – найтемнішої, найнеписьменнішої на селі**» («Комунарка України», 1922 р., № 11, с. 14));

5) функція показу зразків, на які треба орієнтуватися («**Не зразу дійшли ударности в роботі. Прогули були ще. Енергійна бригадирка розгорнула широку роботу із своїми робітницями, чуйно й уміло підходячи до кожної. Вплинуло. Жодного прогулу, жодного запізнення**» («Комунарка України», 1932 р., № 48, с. 12));

6) самоідентифікаційна функція («**Треба нам, робітницям і селянкам, ще з більшою енергією готуватися боронити свою країну**» («Комунарка України», 1929 р., № 7, с. 1));

7) інтерпретативна функція, для виконання якої номени були оформлені в дусі радянської риторики, переважно воєнної («**Але й тут класовий ворог терпить одну поразку за одною. На громадське поле виходять все нові й нові загони трудівниць, прилучаючись, за проводом партії Леніна, до активного соціалістичного будівництва**» («Комунарка України», 1929 р., № 6, с. 1));

8) функція маркування «свого» засобами мовами: передусім за допомогою ідеологічних сем і прикметників *радянський, соціалістичний, комуністичний, свідомий, новий* та інших у складі синтаксичних номенів («**Та, не дивлячись на це, і тут зростає нова жінка-громадянка**» («Селянка України», 1925 р., № 4, с. 13); «**Хоробро й героїчно бореться з гітлерівською навалюю українська радянська жінка**» («Агітатор», 1944 р., № 9, с. 7));

9) маніпулятивна функція («**Робітнице міста! Відгукнись хоч не голосом, – хоч листуванням: допоможі сестрі своїй селянці стати на твердий ґрунт. Твоя допомога буде здійсненням заповіту**

Ілліча» («Селянка України», 1925 р., № 4, с. 13)). У наведеному прикладі в межах традиційної для радянської риторики метафори родини бачимо апелювання до перенесення сімейних почуттів на інших людей і до жіночої солідарності, що підкріплено присвійним займенником *своя* в інверсійній позиції. Маніпулятивну функцію було реалізовано й у рекламі. Так, у контексті «**Жодна обачна селянка не пропустить жодного тиждня, щоб не купити хоч одну облигацію селянської позики й цим підготуватись до осіннього єдиного податку!**» («Комунарка України», 1924 р., № 4, с. 20) прикметником *обачна* зі значенням «та, яка діє мудро та завбачливо», вдало апелювано до рис селянської натури;

10) експресивно-креативна функція, зумовлена специфікою публіцистичного стилю («**На сьогодні звільнено 22 злісних порушників трудової дисципліни, що мають чималий «стаж» прогульництва. <...> ось ті, що попали до ганебного списку зрадниць робітничої кляси**» («Комунарка України», 1932 р., № 47, с. 7)).

У текстах радянської доби показовим є порядок слів, який дозволяє відчитати ієрархію членів тодішніх класів. Якщо йдеться про чоловіків і жінок – представників однієї верстви населення, завжди першими стоять назви чоловіків, а потім – жінок: «**Вже до кінця 1920 р. було організовано більше як 35 тисяч робітників і робітниць <...>**» («Комунарка України», 1922 р., № 11, с. 12); «**Колгоспники і колгоспниці! Чесна праця на колгоспних ланах і пильний догляд робочої худоби та машин є краща запорука високих урожайів колгоспів і високої прибутковості колгоспної праці**» («Радянський Активіст», 1933 р., № 4, с. 3). Якщо в тексті фігурують слова на позначення осіб однієї статі, тоді першою завжди стоїть назва жінки, яка працює у промисловості, а другою – жінки, яка є селянкою або взагалі не працює на державу: «**Фактичне здійснення рівноправства робітниці й селянки має бути завданням усієї робітничої класи, всього селянства**» («Комунарка України», 1929 р., № 7, с. 2 обкл.); «**Робітниця та дружина робітника повинні брати участь у зміцненні нашої обороноздатности**» («Комунарка України», 1929 р., № 5, с. 1).

Висновки. Отже, констатуємо, що в 1920–1930-х рр. відбувалися потужні процеси творення нових слів і конструювання складених найменувань на позначення осіб жіночої статі, що було пов'язано з політикою влади, активним залученням їх до виробництва й інших сфер діяльності, зміною соціального статусу жінок

та загальною ідеологізацією. До 1940-х рр. нові фемінітиви пройшли випробування часом і стали використовуватися значно меншою мірою, рідше функціонування таких номенів пов'язане з готуванням до війни та її початком і тенденціями до

маскулінізації як у дійсності, так і в мові. Перспективи подальших досліджень цієї теми полягають у вивченні особливостей творення та функціонування в українській пресі різних періодів простих і складених номенів-фемінітивів.

Список літератури:

1. Архангельська А. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. П. *Мовознавство*. 2014. № 1. С. 58–70.
2. Бильшай В. Решение женского вопроса в СССР. Москва : Наука, 1959. 263 с.
3. Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр. : гендерний аспект урбанізації. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. 2004. № 5. С. 378–379.
4. Кобченко К. «Нова радянська жінка»: Емансипаційні практики радянської влади 1920–1930-х рр. URL: <http://uamoderna.com/videoteka/lecture-kobchenko-new-soviet-woman> (дата звернення: 19.09.2019).
5. Кохан Ю., Демура Г. Фемініне і маскуліне крізь призму радянської ідеології (на матеріалі української преси 20–30-х рр. ХХ ст.). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». 2009. № 843. Вип. 55. С. 102–106.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энцикл., 1990. 685 с.
7. Михайлюк В. Б. Использование женского труда в народном хозяйстве. Москва : Экономика, 1970. 151 с.
8. Пода О. Газети радянської України 20–40-х рр. ХХ ст.: проблема гендерного маркування назв. *Психолінгвістика*. 2008. Вип. 1. С. 197–204.
9. Чирков П. Решение женского вопроса в СССР (1917–1937 гг.). Москва : Мысль, 1978. 255 с.

Korotych K. V. THE NOMINATION OF A WOMAN IN THE UKRAINIAN PRESS OF THE SOVIET PERIOD

The article is devoted to consideration of features of the nomination of women in the Ukrainian press during the 1920–1940 and the functions, which feminities performed in the Soviet discourse of that time.

Analyzing the texts of the press of that period, the author found that the nomination of female persons during 1922–1945 was based on such characteristics: gender belonging, age, family status, availability of children, nationality, social status and belonging to the social classes, availability of property and money, professions (in particular the types of work in factories, mine, agriculture, public and private service, trade, transport, education and art), education, citizenship, ideological address, belonging political organizations, participation in political and ideological activity, labour productivity, success in work and / or activity in the public life, relation to the women's periodicals, work of man, religion, work activity in general, unconscientious work activity, negative character traits that influenced work activity.

The author was found in the course of the study that several types of nomens functioned in the Soviet press: 1) simple and complex (in structure); 2) neutral and expressively colored or estimated nomens (in relation of the nominator to the object); 3) neutral and ideologically charged (for ideological purposes). It was explored that female nomination could be denotative-significative (its result is the emergence of words and expressions with descriptive meaning) and pragmatic (its result is the emergence of nomens with pragmatic goals).

In the course of the work the author found out the functions of the feminities in Soviet discourse: nominative, class-differentiative, appellative, evaluative-characterizing, self-identifying, interpretative, manipulative, expressive-creative function of displaying samples and function of marking «us» by means of languages.

Key words: *Ukrainian press, Soviet discourse, nomination, nomen, feminine.*